

Reprezentacje poznawcze terrorysty i ich indywidualne uwarunkowania

Tomasz Kubik • Małgorzata Kossowska

Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński

Prezentowane badanie ma charakter eksploracyjny i jest częścią prac nad psychologicznymi determinantami poczucia zagrożenia terroryzmem. Założono, że to, jak ludzie postrzegają źródło zagrożenia (terrorystów), ma wpływ na samo poczucie zagrożenia i sposoby radzenia sobie z nim, odzwierciedlone w postawach i zachowaniach. Celem opisanych badań była zatem identyfikacja sposobów postrzegania terrorystów oraz sprawdzenie związków tych reprezentacji z orientacjami ideologicznymi, wyznaczającymi sposób odbioru i wartościowania informacji ze świata społecznego. Skoncentrowano się na percepcji terrorystów Al-Kaidy, gdyż to członkowie tej organizacji stanowią dla Polaków prawdziwe zagrożenie.

Pierwszy etap badania miał charakter jakościowy i służył wyodrębnieniu możliwie różnorodnych charakterystyk przypisywanych tej określonej grupie terrorystów. Materiał ten posłużył do ułożenia skali do badania sposobów postrzegania terrorystów, którą następnie poddano weryfikacji w badaniach ilościowych. Korzystając z eksploracyjnej, a następnie confirmacyjnej analizy czynnikowej, stwierdzono, że struktura skali ma charakter czteroczynnikowy, a wyodrębnione wymiary (Terrorysta: Ideolog, Żołnierz, Psychopata i Zdesperowany Fanatyk) są spójne z wizerunkami wyodrębnionymi w innych, prowadzonych na świecie, badaniach. Okazało się także, że wymiar Terrorysta-Ideolog wiąże się z autorytaryzmem, Terrorysta-Żołnierz – z orientacją na dominację społeczną, a u podłoża wymiaru Terrorysta-Psychopata leży interakcja autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną. Uzyskane wyniki odniesiono do psychologicznych teorii reakcji na terroryzm oraz do teorii RWA i SDO.

Słowa kluczowe: autorytaryzm, percepcja terroryzmu, poznawcze reprezentacje terrorystów, zagrożenie terroryzmem

Wprowadzenie

Po 11 września 2001 roku terroryzm stał się jednym z najpowszechniej badanych w naukach społecznych zjawisk. Prac badawczych, także w obszarze psychologii,

Tomasz Kubik, Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński,
al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków,

e-mail: tkubik@apple.phils.uj.edu.pl

Małgorzata Kossowska, Instytut Psychologii, Uniwersytet
Jagielloński, al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków,

e-mail: malgosia@apple.phils.uj.edu.pl

Korespondencję prosimy kierować na adres:

tkubik@apple.phils.uj.edu.pl

Autorzy dziękują dr Agnieszce Golec za inspirujące uwagi na temat sposobu widzenia terrorystów oraz Katarzynie Jaśko, Marcie Siedleckiej, Aleksandrze Pohl i Magdalenie Waradzyn za wkład w zbieranie i analizę danych na etapie jakościowym badania. Dwie ostatnie osoby wzięły również udział w zbieraniu danych na etapie ilościowym.

proceed się wiele, jednak wiedza na temat terroryzmu, wprawdzie imponująca, jest wrywkowa i nieuporządkowana (np. Crenshaw, 2000; Kruglanski i Golec de Zavalá, w druku; McCauley, 2004). Co ważne, psychologicznemu opisowi poddaje się samo zjawisko terroryzmu, psychologiczno-społeczne czynniki, które mu sprzyjają, rozważa się różne sposoby ochrony przed terroryzmem i radzenia sobie z nim, dostarcza coraz to bardziej szczegółowych psychologicznych portretów terrorysty, w tym terrorysty samobójcy (np. Crenshaw, 2000; Kruglanski, 2004; Kruglanski i Golec de Zavalá, w druku; McCauley, 2004). Oczywiście, wszystkie te wysiłki zmierzają do pogłębienia naszej wiedzy o terroryzmie i pozwalają zrozumieć, dlaczego ludzie wybierają ten sposób walki. Taka wiedza jest konieczna, aby terroryzmowi przeciwdziałać i zapewnić bezpieczeństwo na świecie. Znacząco mniej badań prowadzi się nad poczuciem zagrożenia terroryzmem oraz jego psychologicznymi i społecznymi

konsekwencjami. A problem wydaje się tym ważniejszy, że lęk przed terroryzmem jest w świecie powszechny (np. Goodwin, Willson i Gaines, 2005; Moskalenko, McCauley i Rozin, 2006; Paez Rovira, Martinez-Sanchez i Rime, 2004; Podolski, 2004). Można więc założyć, że poczucie zagrożenia terroryzmem wpływa i będzie wpływało na pogarszanie się jakości życia jednostkowego i społecznego.

Prezentowane badania nie odnoszą się wprost do poczucia zagrożenia terroryzmem, choć uważamy, że są niezbędne dla przyszłej analizy tego zjawiska. Koncentrują się na identyfikacji sposobów postrzegania terrorystów Al-Kaidy oraz związków tych reprezentacji poznawczych z orientacjami ideologicznymi. Wydaje się bowiem, że to, jak postrzegane jest źródło zagrożenia (tj. terrorysta), wpływa nie tylko na poziom odczuwanego zagrożenia, ale i na sposoby radzenia sobie z nim, odzwierciedlone w postawach i zachowaniach. Sądzymy także, że przekonania ideologiczne – jak autorytaryzm lub orientacja na dominację społeczną – wyznaczając sposoby postrzegania świata społecznego, mają wpływ na treść reprezentacji poznawczych terrorystów, przez co pośrednio kształtują odczuwany poziom zagrożenia terroryzmem.

Postanowiliśmy zbadać wizerunki terrorysty przynależnego do określonej grupy. Jak wykazują badania, trudno określić uniwersalne charakterystyki terrorystów jako takich (np. Horgan, 2003; Kruglanski i Fishman, 2006). Organizacje terrorystyczne, a tym samym ich członkowie, istotnie różnią się celami, motywacjami, sposobami działania. Badając zatem reakcje ludzi na terroryzm, zawsze należy, zdaniem badaczy, wskazać, o którą grupę terrorystyczną chodzi. Wybraliśmy Al-Kaidę dlatego, że to właśnie ta organizacja, przynajmniej w naszej części świata, jest postrzegana jako rzeczywiste zagrożenie.

Opisane w artykule badanie jest częścią szerszego projektu służącego analizie psychologicznych determinant i konsekwencji poczucia zagrożenia terroryzmem. Same badania mają charakter wstępnych eksploracji, a wnioski z nich płynące można traktować jedynie jako punkt wyjścia do dalszych prac.

Dlaczego warto wiedzieć, jak ludzie postrzegają terrorystów

Lęk przed terroryzmem jest w świecie powszechny (np. Goodwin i in., 2005; McCauley, 2004; Paez Rovira i in., 2004; Podolski, 2004). Doświadczają go zarówno społeczeństwa, które stały się obiektem ataków terrorystycznych, jak i te, których do tej pory terroryzm nie dotknął. Liczne badania nad długotrwałym doświadczaniem zagrożenia pokazują, że oddziałuje ono destrukcyjnie i destabilizująco na życie jednostek i całych grup (np. Kaniasty,

2003; Lauterbach i Vrana, 2001; Norris, Friedman i Watson, 2002). Można więc założyć, że poczucie zagrożenia terroryzmem wpływa i będzie wpływało na pogarszanie się jakości życia jednostkowego i społecznego. Dlaczego warto badać poczucie zagrożenia terroryzmem w Polsce? Potrzebę prowadzenia takich badań uzasadniamy zaangażowaniem Polski w wojny w Iraku i Afganistanie oraz podjęciem negocjacji dotyczących budowy amerykańskiej tarczy antyrakietowej na terytorium Polski. To wszystko czyni także nasz kraj potencjalnym celem ataków terrorystycznych. Poza tym coraz więcej Polaków wyjeżdża lub w najbliższym czasie planuje wyjazd za granicę w poszukiwaniu pracy (głównie do Wielkiej Brytanii i Hiszpanii, a więc państw, w których ataki terrorystyczne miały już miejsce). Dla tych osób zagrożenie terroryzmem – i to terroryzmem związanym z działalnością Al-Kaidy – jest realne.

Jak definiować zagrożenia terroryzmem? Badacze są zdania, że każde zagrożenie można opisać w kategoriach obiektu, który zagraża (terroryzm, powódź, katastrofa lotnicza) oraz obiektu, który jest zagrożony (ja, moja rodzina i bliscy, Polacy, ludzie) (Boehnke, Schwartz, Stromberg i Sagiv, 1998; Brown, Moras, Zinbarg i Barlow, 1993; Hamilton, Lynch, Naginey, Peters i Piske, 1989). Pierwszy sposób definiowania oznacza koncentrację na specyfice źródła zagrożenia. W tym przypadku ważne okazują się wyobrażenia i przekonania na temat zagrażającego zjawiska. W literaturze poświęconej poczuciu zagrożenia terroryzmem¹ zakłada się, że terroryzm może być traktowany jako naturalna katastrofa (np. Sinclair i LoCicero, 2006) lub jako działania innych ludzi (np. McCauley, 2002, 2004). Badacze przyjmują te dwie conceptualizacje za wykluczające się i debatują, która z nich jest bardziej właściwa lub powszechna. Nam wydaje się, że obie są równie możliwe, a wybór którejś z nich zależy od czynników zarówno indywidualnych (np. sposobu afektywnego reagowania na zjawiska negatywne), jak społecznych (np. upowszechnianych w mediach sposobów wyjaśniania terroryzmu).

Co więcej, sposób, w jaki ludzie postrzegają terroryzm, prawdopodobnie ma zróżnicowane konsekwencje. Wydaje się, że postrzeganie terroryzmu jako katastrofy naturalnej powinno skutkować poczuciem bezsilności, bezradności i wzmocnionym lękiem (zob. Sinclair i LoCicero, 2006). Spodziewaną reakcją byłaby więc koncentracja na własnych negatywnych stanach afektywnych i w efekcie pogorszenie dobrostanu jednostki. Alternatywnie, można sądzić, iż percepcja terroryzmu jako działania innych ludzi osłabia poczucie bezradności i pomaga radzić sobie z poczuciem zagrożenia poprzez, choćby, radykalizację postaw wobec obcych, poparcie działań zbrojnych

przeciwko terrorystom lub zgodę na ograniczenie swobód obywatelskich. W tym kontekście zasadne wydaje się zidentyfikowanie treści reprezentacji poznawczej terrorysty. Jeżeli postrzega się terroryzm jako działania morderców i bezwzględnych kryminalistów, to naturalna wydaje się zgoda na radykalne rozwiązania. Jeżeli terroryzm definiowany jest jako działania bojowników o wolność, to mniej prawdopodobna wydaje się akceptacja bezwzględnych sposobów walki z nim. Inne elementy ważne z punktu widzenia treści tych wyobrażeń to postrzegany stopień przewidywalności działań terrorystycznych oraz postrzegany stopień podobieństwa do terrorysty w zakresie wartości, przekonań lub sposobu myślenia.

Drugi sposób definiowania zagrożenia terroryzmem, skoncentrowany na właściwościach obiektu zagrożonego, pozwala wyróżnić obszar związany z oceną stopnia prawdopodobieństwa, że: (1) dane wydarzenie będzie miało miejsce w przyszłości i będzie dotyczyć grupy (lub całego społeczeństwa) – pośrednio więc także i jednostki jako jej członka (mówimy wówczas o społecznym wymiarze poczucia zagrożenia) oraz (2) dane wydarzenie zagraża jednostce bezpośrednio (osobisty wymiar poczucia zagrożenia). Te wymiary proponuje się traktować niezależnie ze względu na ich specyfikę i konsekwencje (Boehnke i in., 1998; Goodwin i in., 2005; Verkasalo, Goodwin, i Bezmenova, 2006). Wykazuje się, na przykład, że poczucie zagrożenia o charakterze osobistym wiąże się zarówno z poznawczymi, jak i afektywnymi wskaźnikami złej kondycji psychicznej, natomiast poczucie zagrożenia o charakterze społecznym nie jest ze zdrowiem psychicznym jednostki związane (Schwartz, Sagiv i Boehnke, 2000).

W prezentowanym badaniu skoncentrowaliśmy się na analizie reprezentacji poznawczej terrorysty należącego do Al-Kaidy. Wyróżnienie składników tej reprezentacji umożliwi postawienie szczegółowych hipotez w badaniach nad lękiem przed terroryzmem oraz nad poparciem różnych sposobów radzenia sobie z nim.

Jak ludzie postrzegają terrorystów

Zgodnie z ustaleniami badaczy świat społeczny reprezentowany jest w umyśle jednostki w postaci obiektów posiadających określone cechy (np. Smith i Queller, 2004; Wyer i Srull, 1980). Za Rosch (1973) można przyjąć, że używając pojęć naturalnych (np. „przywódca”), ludzie posługują się modelowymi, najlepszymi reprezentantami kategorii, czyli prototypami. Prototypy mają szereg specyficznych charakterystyk – m.in. jako pierwsze przychodzą na myśl w momencie aktywizacji kategorii, gdyż są najbardziej wyraziste i dostępne w umyśle osoby formułującej sąd. Co więcej, wszystkie napotkane obiekty są

porównywane do prototypu. I tak, na przykład, prototyp lidera jest punktem odniesienia dla każdego napotkanego przywódcy.

Zasadne więc wydaje się założenie, że również terrorysta (jako agent świata społecznego, a przy tym – pojęcie naturalne) reprezentowany jest w umyśle jako prototypowy egzemplarz, posiadający określone cechy. W historii najnowszej można znaleźć bardzo wiele organizacji terrorystycznych, które dość wyraźnie się od siebie różnią (np. Świetlisty Szlak, Czerwone Brygady, Frakcja Armii Czerwonej). Ze względu na tę różnorodność oraz często przeciwstawne ideologie wyznawane przez różnych terrorystów, poszukiwanie wspólnych cech terrorysty *per se* jest bardzo trudne. Warto więc skupić się na jednej konkretnej organizacji i poszukać cech jej prototypowego członka. W prezentowanym badaniu wybrano Al-Kaidę, z którą w Polsce wiąże się silne poczucie zagrożenia terroryzmem. Prototypowy członek Al-Kaidy jest, oczywiście, mniej ogólnym pojęciem niż prototypowy terrorysta. Zgodnie z modelem Rosch (1974) wydaje się on jednak leżeć zdecydowanie bliżej poziomowi podstawowego niż konkretnych egzemplarzy. Tymi ostatnimi byłiby, na przykład, Osama bin Laden i Ajman az-Zawahiri.

Jednym z pierwszych badaczy, którzy podjęli próbę stworzenia poznawczej konceptualizacji zjawiska terroryzmu i terrorysty był McCauley (2002). Jego praca miała charakter jakościowych analiz obecnych w mediach wizerunków terrorystów. Wyróżnił on cztery specyficzne sposoby postrzegania terrorystów muzułmańskich oraz motywów, którymi kierują się w swoim postępowaniu: (1) terrorysta jako przypadek kliniczny (powodem bycia terrorystą są zaburzenia osobowości), (2) terrorysta jako człowiek dający upust emocjom (powodem bycia terrorystą jest wściekłość, nienawiść, agresja – indywidualna lub zbiorowa, identyfikacja z grupą własną, miłość do boga), (3) terrorysta jako człowiek chcący zrealizować własne cele (powodem bycia terrorystą są indywidualne motywy, reakcje na sytuację kryzysową lub procesy grupowe), wreszcie (4) terrorysta jako polityk i strateg (powodem bycia terrorystą jest chęć zadawania przeciwnikowi strat materialnych i politycznych, mobilizowanie członków grupy własnej).

Z kolei Sinclair i LoCicero (2006) przeprowadzili systematyczne badania ilościowe nad reprezentacjami terrorystów, także islamskich. Na podstawie uzyskanych wyników opisali trójwymiarową reprezentację poznawczą zjawiska terroryzmu i terrorysty. Pierwszy z wyróżnionych przez nich wymiarów dotyczy postrzeganego wpływu terroryzmu na świat współczesny, uogólnionego lęku przed terroryzmem oraz poczucia osobistego zagrożenia zamachami. Drugi wymiar stanowią: przekonanie o chorobie

psychicznej terrorystów, złość i nietolerancja wobec nich, brak chęci ich zrozumienia oraz wiara w ochronę przed terroryzmem ze strony rządu. Odrębnym wymiarem okazało się przekonanie o wysokiej kompetencji terrorystów i skuteczności działań przez nich podejmowanych.

Prezentowane badanie zaplanowano jako komplementarne wobec opisanych powyżej podejść. Doświadczenia Polaków z terroryzmem są jakościowo odmienne od doświadczeń Amerykanów, należy zatem zachować ostrożność przy bezpośrednim przenoszeniu wyników badań ze społeczeństwa amerykańskiego na polską populację. Opisane podejście można określić jako odgórne (*top-down*). Dla uzyskania pełnego obrazu zjawiska, zasadne wydaje się zastosowanie drogi oddolnej (*bottom-up*), czyli eksploracji zawartości reprezentacji poznawczej na podstawie tego, jak widzą terroryzm same osoby badane, bez przyjmowania wstępnych założeń teoretycznych.

Orientacje ideologiczne a sposoby postrzegania terrorystów

Wyniki wielu badań wykazują, że przekonania jednostki o świecie społecznym mają wpływ na jej funkcjonowanie poznawcze i społeczne. Wydaje się zatem, że zmienne ideologiczne (autorytaryzm, orientacja na dominację społeczną) powinny wpływać na to, jak ludzie wyobrażają sobie terroryzm i terrorystę. Jedną z nich jest prawicowy autorytaryzm (*right-wing authoritarianism* – RWA, Altemeyer, 1996). Składają się nań trzy czynniki: definiowany jako autorytarne podporządkowanie (silniejszemu, posiadającemu władzę), autorytarna agresja (skierowana przeciw osobom naruszającym akceptowany i legitymizowany przez autorytety porządek społeczny) i konwencjonalizm (poparcie dla konwencjonalnych regulacji społecznych). Prawicowy autorytaryzm można uważać za jeden z czynników predyktorów reakcji (zarówno emocjonalnych, jak i poznawczych) na terroryzm.

Orientację na dominację społeczną (*social dominance orientation* – SDO) definiuje się jako postawę wobec relacji między grupami społecznymi, odzwierciedlającą przekonanie o nierówności między nimi (Pratto, Sidanius, Stallworth i Malle, 1994). Osoby o wysokiej pozycji na tym wymiarze preferują ideologie akcentujące hierarchię (np. Pratto i in., 1994), dominację (Altemeyer, 1998), siłę i władzę (Heaven i Connors, 2001) oraz cenią wartość siły, osiągnięć, hedonizmu i stymulacji (Duriez i Van Hiel, 2002). Podstawowym motywem leżącym u podłoża tego wymiaru przekonań jest motyw rywalizacji i dominacji (Duckitt, Wagner, du Plessis i Birum, 2002). Orientacja na dominację będzie więc raczej związana z poparciem różnych radykalnych działań przeciwko terroryzmowi

(szczególnie tych skoncentrowanych na dominacji nad innymi) aniżeli z samym poczuciem zagrożenia.

Badania Raviv i współpracowników (Raviv, Sadeh, Raviv, Silberstein i Diner, 2000), Crowson i współpracowników (Crowson, DeBacker i Thoma, 2005) oraz Van Hiel i Kossowskiej (2007) częściowo potwierdziły te założenia. Wynika z nich, na przykład, że poczucie traumy i zagrożenia po atakach 11 września było niezależne od poziomu autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną. Zmienne te miały jednak istotny wpływ na postawy wobec terrorystów i sposobów walki z terroryzmem (Raviv i in., 2000). Crowson i współpracownicy (2005) wykazali, że autorytaryzm (ale nie wymiar dominacji) jest dobrym predyktorem akceptujących postaw wobec ograniczenia praw obywatelskich na rzecz walki z terroryzmem, poparcia dla prowadzenia działań zbrojnych w Iraku, poparcia dla Georga Busha jako prezydenta USA i wystąpienia Stanów Zjednoczonych z ONZ. Badania prowadzone w Polsce, na Ukrainie i w Belgii wykazały natomiast, że zarówno autorytaryzm, jak i orientacja na dominację społeczną są związane z przychylnymi postawami wobec walki z terroryzmem oraz z uzasadnieniem użycia wszelkich środków militarnych (Van Hiel i Kossowska, 2007). Z kolei Echabarria-Echabe i Fernandez-Guende (2006) podkreślali wpływ RWA na nasilenie się uprzedzeń wobec „innych” po zamachach w Madrycie. Uprzedzenia takie miałyby charakter obronny, pozwalając jednostce wyraźnie zidentyfikować źródło potencjalnego zagrożenia (np. dla obowiązujących wartości). Tworzeniu się tych negatywnych stereotypów towarzyszył wzrost przywiązania dla tradycyjnego, konserwatywnego systemu norm i wartości.

Autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną wiążą się z poglądami politycznymi, wizją świata oraz poparciem określonych działań (lub sprzeciwem wobec nich). Przypuszczamy więc, że mają również wpływ na sposób, w jaki Polacy postrzegają terroryzm i terrorystów. Orientacja na dominację społeczną sprzyja stereotypizacji w służbie własnej hegemonii: „inni” są gorsi dlatego, że stoją niżej w hierarchii społecznej, a relacje grupowe postrzega się w kategoriach walki, dominacji i rywalizacji. Takie charakterystyki grupy własnej i obcej, jak: siła, wpływ, władza, kompetencje są więc podstawą oceny świata społecznego. One też powinny tworzyć wizerunek terrorysty budowany z pozycji dominacji. Z kolei postrzeganie świata społecznego bazujące na autorytaryzmie opiera się na poczuciu zagrożenia systemu norm i wartości przez „innych”. Można zatem przypuszczać, że obraz terrorysty w oczach osób autorytarnych będzie związany z uaktywnieniem motywów obronnych, służących zapewnieniu bezpieczeństwa i stabilności zagrożonego

świata. Interesująca ze względu na sposób postrzegania terrorysty może się również okazać interakcja obu wymiarów – autorytaryzmu i dominacji. Wcześniejsze badania wykazały, że wymiary te wspólnie wyjaśniają około 66% konserwatywnych poglądów (np. Altemeyer, 1998; McFarland i Adelson, 1996; Pratto i in., 1994). Altemeyer (2004) zaś postulował, że najsilniejsze uprzedzenia powstają u osób jednocześnie pravicowo autorytarnych i nastawionych na dominację społeczną. Dlatego właśnie w przypadku interakcji dominacji i autorytaryzmu można spodziewać się najbardziej negatywnego wizerunku terrorysty – wynikającego z chłodnej, quasi-racjonalnej oceny (wpływ wymiaru dominacji) i pozbawionego pozytywnych cech (wpływ autorytaryzmu).

Pierwszy etap badania

Cel badania

To, jak ludzie definiują terroryzm (islamski), powinno decydować o sposobie odbioru i wartościowania informacji na jego temat i w konsekwencji wpływać na poczucie zagrożenia i sposoby radzenia sobie z nim. Skonstruowaliśmy więc narzędzie do badania tych reprezentacji poznawczych. Zgodnie z ustaleniami badaczy, że ludzie tworzą reprezentacje świata społecznego na podstawie cech przypisywanych jego obiektom, zdecydowaliśmy, że będzie ono miało formę listy cech. Po przyjęciu założenia, że zachowaniem ludzi i sposobem rozumienia świata kierują konstrukty poznawcze, a wśród nich – prototypy, należy sięgnąć po paradygmat stosowany w odkrywaniu prywatnych teorii różnych zjawisk. Przykładem ilustrującym to podejście mogą być badania Lord i współpracowników (Lord, Foti i Philips, 1982) nad prywatnymi teoriami przywództwa. Paradygmat ten zakłada przeprowadzenie najpierw badania jakościowego w celu uchwycenia wszelkich możliwych sposobów postrzegania danego zjawiska w badanej grupie. Efektem tego etapu jest wygenerowanie puli stwierdzeń na temat badanego zjawiska, które następnie poddaje się weryfikacji w badaniu ilościowym. Podobny paradygmat jest szeroko stosowany w badaniach z dziedziny psychologii polityki, co opisują Cwalina i Falkowski (2006). Innym przykładem zastosowania tej metody mogą być badania społecznych reprezentacji gospodarki rynkowej (Niesiobędzka, 2001).

Osoby badane

W badaniu wzięło udział 28 osób (licealistów, studentów i dorosłych z wykształceniem średnim i wyższym) w wieku od 18 do 45 lat². Celem takiego zróżnicowania grupy było zebranie możliwie najszerzej liczby określeń terrorysty z Al-Kaidy. Badacze kierowali się założeniem,

że heterogeniczność próbki będzie sprzyjała różnorodności pozyskanego materiału jakościowego.

Metoda

Celem tego etapu badania było zgromadzenie maksymalnej liczby cech, które ludzie przypisują terrorystom z Al-Kaidy. Ponieważ jednostka pytana o reprezentację poznawczą pojęcia podaje informacje pochodzące zarówno z pamięci długotrwałej, jak i generowane na bieżąco (Lord, Brown, Harvey i Hall, 2001), na etapie jakościowym szczególnie istotne wydawało się zapewnienie maksymalnej swobody wypowiedzi. W tym celu zastosowano kwestionariusz z pytaniami otwartymi, które dotyczyły skojarzeń z osobą terrorysty, cech charakteryzujących terrorystę, ocen jego postępowania, wzbudzanych przez niego emocji, motywów postępowania terrorysty, celów, do których dąży oraz przyczyn jego skuteczności. Dwa ostatnie pytania pozwalały badanym wyrazić swoje przekonania na wymiarach kompetencji i moralności, którymi – zgodnie z ustaleniami Wojciszke (1994) – posługują się ludzie, tworząc obraz agentów świata społecznego. Tak szeroki zakres pytań służył uchwyceniu zarówno przypisywanych terrorystom Al-Kaidy charakterystyk i motywów postępowania, jak i ocen moralnych oraz reakcji emocjonalnej badanych.

Wyniki

Na podstawie wypowiedzi uczestników badania sporządzono listę 132 charakterystyk (w postaci przymiotników, imiesłów, fraz). Biorąc pod uwagę podobieństwo treściowe (odnoszenie się do tych samych dyspozycji lub zachowań), poddano je agregacji: scalono imiesłowy i przymiotniki w jednolite wymiary. Połączono ze sobą te charakterystyki, których znaczenie się pokrywało. Analizę tę niezależnie wykonywało troje sędziów kompetentnych. Wykorzystano tylko te charakterystyki, które zyskały akceptowalny poziom zgodności sędziów (W Kendalla = 0,88; $\chi^2 = 3,2$; $p > 0,1$).

Materiał jakościowy następnie poddano analizie frekwencyjnej. Posługując się kryterium częstości, wyodrębniono powtarzające się charakterystyki. Co najmniej trzykrotne pojawienie się w próbie uznano za wartość progową. Na tej podstawie stworzono listę 31 charakterystyk, która posłużyła do badań ilościowych (zob. Tabela 1).

Drugi etap badania

Głównym celem etapu ilościowego była analiza struktury reprezentacji poznawczej terrorysty Al-Kaidy; celem dodatkowym – określenie związków wyodrębnionych wizerunków terrorysty z wymiarami autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną.

Osoby badane

W badaniu wzięło udział 100 studentów kierunków humanistycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w wieku od 18 do 23 lat ($M = 19,46$; $SD = 0,79$), w tym 63 kobiety i 30 mężczyzn (7 osób nie podało informacji o płci).

Metoda

Uczestników badania proszono o ocenę na skali procentowej (od 0 do 100%), w jakim stopniu każda z podanych 35 cech terrorysty jest typowa dla terrorysty Al-Kaidy. Do badania orientacji na dominację społeczną zastosowano skalę SDO (Pratto i in., 1994, w wersji przygotowanej przez Kossowską; opis skali w: Diurez, Van Hiel i Kossowska, 2005), a do badania autorytaryzmu – skalę RWA (Altemeyer, 1996, w wersji przygotowanej przez Kossowską). Obie skale uzyskały zadowalające wskaźniki rzetelności (dla skali SDO α Cronbacha = 0,76; dla RWA – 0,83).

Wyniki

Biorąc pod uwagę procentowy wskaźnik typowości danej cechy dla terrorystów z Al-Kaidy, przeprowadzono analizę czynnikową metodą głównych składowych (rotacja Varimax, znormalizowana). Na jej podstawie wyodrębniono czteroczynnikową strukturę reprezentacji poznawczej terrorysty.

Czynnik 1 wyjaśnia 13% wariacji, a w jego skład wchodzi następujące charakterystyki: działający w imię idei, wierzący, działający w imię swojego boga, oddany swoim, silny, posłuszny, muzułmanin i nietolerancyjny. Treść czynnika odpowiada wizerunkowi Terrorysty-Ideologa. Na Czynniki 2 – wizerunek Terrorysty-Żołnierza – który wyjaśnia 11% wariacji, składają się cechy: nakierowany na polityczny cel, uzbrojony, żądny władzy, zły, szukający rozgłosu, przerażający. Czynniki 3 – nazwaliśmy go wizerunkiem Terrorysty-Psychopaty” – obejmuje takie charakterystyki, jak: egocentryczny, nieludzki, agresywny, bezrefleksyjny, godny pogardy, instrumentalnie wykorzystujący religię i wyjaśnia 12% wariacji. Charakterystyki wchodzące w skład Czynnika 4 to: fanatyczny, ofiara systemu, zdeterminowany, bezkompromisowy, zdesperowany, bezwzględny. Czynniki ten, nazwany wizerunkiem Terrorysty-Zdesperowanego Fanatyka, wyjaśnia 10% wariacji. Z dalszych analiz wykluczaliśmy pozycje, których ładunki czynnikowe były niższe od 0,40 oraz te, które korelowały z więcej niż jednym czynnikiem.

Wyeliminowano pięć charakterystyk (irracjonalny, brutalny, nieprzewidywalny, uparty i bezsilny), które łądowały więcej niż jeden czynnik. Następnie sprawdzono dobroć dopasowania tego czteroczynnikowego modelu do rzeczywistych danych. Modele zakładające relacje

między pozycjami z wieloma parametrami do estymacji (więcej niż 20) rzadko osiągają dobre dopasowanie danych wyjściowych (Bentler i Chou, 1987). Jednakże modele z więcej niż pięcioma pozycjami przypadającymi na czynnik zwykle charakteryzują się niedopasowaniem (Bagozzi i Heatherton, 1994). W takiej sytuacji Brooke, Russel i Price (1988) sugerują zredukowanie liczby pozycji przypadających na czynnik poprzez ich agregację. Dla każdego z wymiarów stworzono więc po dwa wskaźniki na bazie ich ładunków czynnikowych wedle procedury opisanej przez Brooke i współpracowników (1988).

Na tak zagregowanych wskaźnikach przeprowadzono konfirmacyjną analizę czynnikową, testując model czteroczynnikowy z nieskorelowanymi czynnikami. Do oszacowania dopasowania modeli wykorzystano następujące wskaźniki: RMSEA (MacCallum i Austin, 2000), CFI (*Bentler comparative fit index*, Bentler, 1990) oraz χ^2/df (Bollen, 1989). Dobre dopasowanie modelu stwierdzamy wtedy, gdy wskaźnik RMSEA jest niższy od 0,06, CFI – wyższy od 0,80, a χ^2/df – niższy od 3 (Bentler, 1990; Hoyle i Panter, 1995; MacCallum i Austin, 2000; Marsh, Balla i McDonald, 1988). Wskaźniki dopasowania testowanego modelu okazały się zadowalające (RMSEA = 0,05; CFI = 0,89; $\chi^2/df = 2,0$).

W Tabeli 2 przedstawiono ładunki czynnikowe ośmiu zagregowanych wskaźników dla modelu z czterema nieskorelowanymi czynnikami. Ładunki czynnikowe są statystycznie istotne i relatywnie wysokie.

Kolejną czynnością było sprawdzenie rzetelności zidentyfikowanych wymiarów (α Chronbacha dla czynnika Terrorysta-Ideolog = 0,78; dla czynnika Terrorysta-Żołnierza = 0,76; dla czynnika Terrorysta-Psychopata = 0,66 i dla czynnika Terrorysta-Zdesperowany Fanatyk = 0,72). Rzetelność całej skali także osiąga akceptowalny poziom (α Chronbacha = 0,80).

Następnie, korzystając z analizy regresji wielokrotnej, zbadaliśmy możliwe związki wymiarów autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną z wyodrębnionymi wizerunkami.

Aby sprawdzić wpływ RWA i SDO na wizerunek terrorysty, przeprowadziliśmy analizę regresji hierarchicznej w wersji zalecanej przez Aiken i Westa (1991). W tym celu wyniki zmiennych przeliczono na skalę Z. Następnie zmienne niezależne (RWA, SDO) wprowadzono do modelu regresji w trzech krokach: w pierwszym – wyniki skali RWA, w drugim – SDO, w trzecim – skalkulowany wcześniej iloraz wyników ze skal RWA i SDO. Efekt moderowania stwierdza się, jeżeli interakcja przekonani i emocji wprowadzona w trzecim kroku w sposób istotny zwiększy procent wariacji wyjaśnionej w modelu.

Tabela 1.

Wynik eksploracyjnej analizy czynnikowej przeprowadzonej na 31 charakterystykach terrorysty Al-Kaidy, wyłonionych we wcześniejszych badaniach

Charakterystyka	Czynnik 1: Ideolog	Czynnik 2: Żołnierz	Czynnik 3: Psychopata	Czynnik 4: Zdesperowany Fanatyk
Posłuszny	0,48	-0,31	0,21	0,30
Działający w imię idei	0,43	0,23	-0,31	0,20
Wierzący	0,81	0,03	-0,03	-0,11
Oddany swoim	0,72	0,06	0,10	0,15
Tolerancyjny	-0,46	0,14	-0,24	-0,20
Działający w imię swojego boga	0,62	0,10	-0,34	0,24
Silny	0,62	0,40	-0,04	0,01
Muzułmanin	0,69	0,01	0,08	-0,06
Nakierowany na polityczny cel	0,19	0,64	0,17	0,12
Uzbrojony	0,26	0,58	0,04	-0,03
Szukający rozgłosu	-0,02	0,68	0,02	0,12
Przerażający	-0,06	0,64	0,17	0,31
Żądny władzy	-0,23	0,69	-0,07	0,07
Zły	0,14	0,54	0,39	0,20
Egocentryczny	0,03	0,01	0,51	0,02
Nieludzki	-0,04	0,15	0,68	0,16
Bezrefleksyjny	-0,06	-0,07	0,58	0,10
Instrumentalnie wykorzystujący religię	0,07	0,11	0,46	0,07
Godny pogardy	-0,07	0,09	0,52	0,21
Agresywny	0,35	0,37	0,61	-0,16
Ofiara systemu	-0,18	0,01	0,08	0,50
Zdeterminowany	0,45	0,19	0,08	0,55
Bezkompromisowy	0,33	0,15	0,03	0,68
Zdesperowany	0,04	0,20	0,07	0,74
Bezwzględny	0,14	0,48	0,20	0,64
Fanatyczny	0,31	0,39	0,29	0,62
Irracjonalny*	-0,06	-0,01	0,47	0,56
Brutalny*	0,35	0,45	0,44	0,15
Nieprzewidywalny*	0,03	0,46	0,40	0,19
Uparty*	0,36	0,07	0,32	-0,09
Bezsilny*	-0,29	-0,17	-0,13	0,29

* Pozycje usunięte z dalszych analiz.

Przeprowadzono cztery takie analizy dla każdego wizerunku terrorysty jako zmiennej zależnej.

Analizy te pozwoliły ustalić, że autorytaryzm wiąże się ujemnie z reprezentacją terrorysty-ideologa – osoby wierzącej, kierującej się w swoim postępowaniu wiarą i ideą boga ($R^2 = 0,24$; $\beta = -0,24$; $p < 0,02$; $\eta^2 = 0,08$).

Orientacja na dominację społeczną dodatnio wiąże się z wizerunkiem terrorysty-żołnierza ($R^2 = 0,22$; $\beta = 0,22$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,05$). Można więc uznać, że osoby zorientowane na dominację widzą w terrorystach bojowników – żołnierzy skutecznych i bezwzględnych, realizujących własne cele związane z władzą. W przypadku wizerunku

Tabela 2.

Ładunki czynnikowe dla modelu czterech nieskorelowanych czynników

Pozycje	Ideolog	Żołnierz	Psychopata	Zdesperowany Fanatyk
1*	0,86	-0,11	0,03	0,36
2*	0,85	0,22	0,03	-0,13
3**	-0,07	0,84	0,16	-0,13
4**	0,27	0,81	-0,01	-0,03
5***	-0,21	0,06	0,80	0,16
6***	-0,01	-0,17	0,81	0,12
7****	0,17	0,35	0,22	0,72
8****	0,15	0,39	0,15	0,78

* zagregowane pozycje czynnika Terrorysta-Ideolog

** zagregowane pozycje czynnika Terrorysta-Żołnierz

*** zagregowane pozycje czynnika Terrorysta-Psychopata

**** zagregowane pozycje czynnika Terrorysta-Zdesperowany Fanatyk

terrorysty-psychopaty stwierdzono interakcję autorytaryzmu i dominacji ($R^2 = 0,21$; β dla ilorazu RWA i SDO = $0,21$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,05$). Można uznać, że jest on charakterystyczny dla osób o wysokich wynikach w skali autorytaryzmu i dominacji. Wizerunek terrorysty jako zdesperowanego fanatyka nie wiązał się z żadnym z badanych wymiarów ideologicznych.

Dyskusja wyników

Przeprowadzone badania pozwoliły zidentyfikować cztery sposoby postrzegania terrorysty Al-Kaidy i wykazały, że wiążą się one z takimi indywidualnymi wymiarami, jak prawicowy autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną. Zawartość treściową wyróżnionych wymiarów służących do opisu terrorysty Al-Kaidy można odnieść do koncepcji McCauleya (2002). Opisuje on cztery rodzaje motywacji, możliwych do przypisania terrorystom: szaleństwo, uniesienie emocjonalne, chłodną kalkulację oraz lojalność wobec sprawy i własnych towarzyszy. Z tym ostatnim motywem zdaje się być związany wyodrębniony przez nas Czynniki 1. Zawiera on elementy opisujące wierność wobec systemu wartości, na który składają się: religia (*wierzący, działający w imię swojego boga, muzułmanin*), ideologia (*działający w imię idei*) oraz lojalność wobec własnej grupy (*oddany swoim*). Obok charakterystyki treściowej czynnik ten zawiera również charakterystykę formalną – terrorysta Al-Kaidy jest *silny*, a jego wiara – niezachwiana i dogmatyczna (ujemna korelacja

z określeniem *tolerancyjny*). Czynniki 1 okazał się także najsilniej reprezentowany w próbie (51% badanych wg górnego kwartyła). Wskazuje to, że badani studenci mają zgeneralizowaną tendencję do postrzegania terrorystów przez pryzmat uznawanego systemu wartości.

Czynnik 2 zawiera opis metod, jakimi posługują się terroryści (*uzbrojony, przerażający, szukający rozgłosu*). Współwystępuje tu komponenta chłodnej, cynicznej kalkulacji, o której pisał McCauley (2002): *nakierowany na polityczny cel, żądny władzy*. Tak zarysowany wizerunek terrorysty okazuje się mieć jednoznacznie pejoratywny wydźwięk: *zły*.

Czynnik 3 wpisuje się w obraz członka Al-Kaidy jako psychopaty, ku któremu to wizerunkowi – według McCauleya (2002) – skłaniają się współczesne społeczeństwa. Zgodnie z przewidywaniami McCauleya odmalowany w tych barwach terrorysta odznacza się „daltonizmem emocjonalnym” – brakiem humanitarnych odruchów: jest *egocentryczny, nieludzki, agresywny, bezrefleksyjny*. Również tutaj pojawia się element chłodnej kalkulacji (*instrumentalnie wykorzystujący religię*). W takim wizerunku można dostrzec wyraźny rys psychopatyczny – terrorysta jawi się jako osobowość socjopatyczna, nastawiona na realizację własnych interesów. Taka reprezentacja poznawcza budzi również negatywne emocje: *godny pogardy*.

Ostatni z wyodrębnionych czynników ukazuje terrorystę jako osobę doprowadzoną do ostateczności: *zdesperowany, zdeterminowany*. W takim stanie wykazuje się on brakiem jakichkolwiek skrupułów: jest *bezwzględny, bezkompromisowy, fanatyczny*. Pojawiają się również próby tłumaczenia, dlaczego znalazł się w takiej sytuacji: jako *ofiara systemu*. Próby usprawiedliwiania terrorystów można przypisać temu, że polskie społeczeństwo nie doświadczyło zamachów. Zarazem, z racji historycznych uwarunkowań (zabory, dwie wojny światowe), szczególnie dostępny i wyrazisty jest dla Polaków (także polskich studentów) wizerunek bojowników walczących z silniejszym przeciwnikiem (partyzantów, powstańców). Bojownicy tacy znajdują się w jednoznacznie gorszym położeniu strategicznym, co może tłumaczyć sięganie po metody quasi-terrorystyczne. Stąd, jak się wydaje, bierze się gotowość do szukania usprawiedliwień dla działalności członków Al-Kaidy.

Ujemny związek czynnika Terrorysta-Ideolog z autorytaryzmem można wyjaśnić, opierając się na składnikach prawicowego autorytaryzmu, w szczególności zaś – czynnika konwencjonalizmu. Wiąże się on z poparciem istniejącego systemu norm społecznych. Można przypuszczać, że osoby o niskich wynikach w skali konwencjonalizmu są bardziej skłonne do akceptowania hierarchii warto-

ści innych niż obowiązująca. Dlatego właśnie kategoria innych systemów norm może być dla nich bardziej dostępna poznawczo. Jednostki o niskich wynikach w skali konwencjonalizmu okazują się bardziej otwarte na dostrzeganie alternatywnych motywów, jakimi kierują się terroryści – religii, ideologii i lojalności wobec własnej grupy.

Zgodnie z modelem autorytaryzmu Duckitta i współpracowników (2002) osoby zorientowane na dominację społeczną tworzą uprzedzenia w sposób „chłodny”. Terrorysta – nakierowany na polityczny cel i żądny władzy – dobrze wpisuje się w ich wizję świata jako pola rywalizacji różnych grup społecznych. Wyraźnie identyfikują one również metody, którymi posługuje się terrorysta (uzbrojenie, poszukiwanie rozgłosu). Osoby zorientowane na dominację postrzegają więc działania członków Al-Kaidy jako wymierzone w *status quo*. Można przypuszczać, że identyfikując metody, jakimi posługują się terroryści, dochodzą do wniosku, że są oni w stanie skutecznie temu *status quo* zagrozić. To właśnie budzi przerażenie – ostatni ważny element tego czynnika. Taką wizję terrorysty można metaforycznie opisać jako „cynicznego Saracena” – członka wrogiej grupy, który mimo otoczki religijnej zdolny jest do chłodnej, racjonalnej kalkulacji. Pragnie zdobyć władzę i osiągnąć swoje polityczne cele, i w dodatku jest w stanie to zrobić. Zagrożenie ze strony „cynicznych Saracenów” jawi się więc jako bardzo realne.

Interakcja autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną w przypadku trzeciego czynnika (Terrorysta-Psychopata) wydaje się zgodna z predykcjami Altemeyera (2004), według których właśnie osoby osiągające wysokie wyniki w skalach RWA i SDO mają najbardziej negatywne stereotypy i najsilniejsze uprzedzenia. Rzeczywiście, u osób autorytarnych i zorientowanych na dominację społeczną wizerunek terrorysty ma wyjątkowo pejoratywny wydźwięk. Członek Al-Kaidy jawi się jako automat pozbawiony ludzkich odczuć. Wprawdzie działa pod sztandarem religii, ale traktuje ją instrumentalnie. Badani postrzegają zagrożenie z jego strony jako totalne – terrorysta zagraża zarówno systemowi obowiązujących wartości (co wydaje się zgodne z wymiarem konwencjonalizmu RWA), jak i ustalonej hierarchii społecznej (jest egocentryczny, dba tylko o siebie – a nie o interesy kogokolwiek innego). Reakcją na niego jest pogarda – zgodnie, jak się zdaje, z wymiarem autorytarnej agresji. Posługując się modelem Duckitta i współpracowników (2002), można tutaj mówić o kulminacji obu typów uprzedzeń – tych na bazie autorytaryzmu oraz dominacji. Łączne ich występowanie skutkuje obrazem terrorysty, do którego pasuje metafora „cyborga Dżihadu”: to socjopatyczny agresor

działający w imię religii, a zarazem wobec niej zdystansowany. Taki wizerunek wydaje się też zgodny z wynikami badań, które wskazują na związek autorytaryzmu z nikłą ekspresją emocji (Van Hiel i Kossowska, 2006). Nie zawiera on praktycznie żadnych charakterystyk pozytywnych, a do tego jest wyraźnie „chłodny” – członek Al-Kaidy zostaje „zdemaskowany” jako „czarny charakter” przy użyciu quasi-racjonalnych argumentów: *instrumentalnie wykorzystujący religię, egocentryczny*.

Na podstawie wizerunków „cynicznego Saracena” oraz „cyborga Dżihadu” można postawić hipotezę dotyczącą emocji, jakie wobec tak postrzeganych terrorystów odczuwają osoby o silnych tendencjach autorytarnych i dominatywnych. W trójczynnikowej teorii nienawiści Sternberga (2003) wyróżnia się trzy elementy – wstręt, dewaluację oraz strach/gniew – których koniunkcja skutkować ma przeżywaniem nienawiści do konkretnego obiektu. Sternberg rozwijał tę teorię ze szczególnym odniesieniem do terroryzmu, zatem wykorzystanie jej w dyskusji wyników naszych badań wydaje się uzasadnione. Elementy wstrętu znajdujemy przede wszystkim w czynniku Terrorysta-Psychopata: *godny pogardy*. Dewaluacja może wyrażać się w dehumanizacji (*niehumanizacji*) oraz w przypisywaniu terroryście cynizmu (*instrumentalnie wykorzystujący religię*). To umniejszanie jego wartości jest dostrzegalne także w czynniku Terrorysta-Żołnierz, „demaskującym” niechlubne motywy działania członka Al-Kaidy: *żądny władzy, zły*. Czynniki te zawierają również wyraźny element strachu/gniewu wzbudzonego przez terrorystę: *przerażający*. O strachu pośrednio świadczy też wymiar *agresywny* w czynniku Terrorysta-Psychopata. Można zatem stwierdzić, że zgodnie z teorią Sternberga (2003) do nienawiści wobec terrorystów szczególnie skłonne byłyby osoby postrzegające ich jako „cynicznych Saracenów” i „cyborgów Dżihadu”. Dominacja i autorytaryzm odgrywałyby tu rolę moderatorów. Mediatorem zaś byłaby zawartość reprezentacji poznawczej. Stwierdzenie, czy rzeczywiście tak jest, wymaga, oczywiście, empirycznej weryfikacji.

Ostatnim efektem zaobserwowanym w badaniu jest brak korelacji czwartej reprezentacji terrorysty z ogólnymi wymiarami ideologicznymi, jakimi są autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną. Postrzeganie członka Al-Kaidy jako „zdesperowanego fanatyka” okazało się nie mieć związku ani z orientacją na dominację, ani z autorytaryzmem. Z wielką ostrożnością można przypuszczać, że kategoria „desperata” jest szczególnie dostępna poznawczo w polskiej populacji. Z racji naszej historii (zabory, wojny, partyzantka) kategoria zdesperowanego Dawida walczącego z Goliatem wydaje się być łatwa do zaktywizowania niezależnie od pozostałych elementów

wizerunku terrorysty. Podobnie jak partyzanci w czasie II wojny światowej, którzy sięgali po brutalne metody, również „zdesperowany fanatyk” okazuje się bezwzględny. Nawet więc jeśli pełni on rolę „cynicznego Saracena” XXI wieku lub „cyborga Dżihadu”, w oczach Polaka w tej roli obsadziła go historia. Przypuszczenie to, rzecz jasna, jest czystą spekulacją.

Wyłoniona w badaniach struktura poznawczej reprezentacji terrorysty okazała się częściowo spójna z wynikami uzyskanymi przez Sinclaira i LoCicero (2006). W skład drugiego z wyróżnionych przez tych badaczy czynników wchodzi: choroba psychiczna terrorystów i ich kompetencja. Wydaje się to zgodne z wizerunkiem terrorysty jako psychopaty, uwidocznionym w prezentowanym badaniu. Co więcej, Sinclair i LoCicero (2006) odkryli, że czynnik ten ujemnie koreluje z pragnieniem zrozumienia terroryzmu, dodatnio zaś z wiarą w działania rządu zmierzające do ochrony przed terroryzmem. Zależności te wydają się spójne z uzyskanymi przez nas wynikami. Ujawniona reprezentacja „cyborga Dżihadu” ma jednoznacznie negatywny wydźwięk, można więc przypuszczać, że osoby badane domknęły już poznawczo ten wizerunek i nie mają potrzeby głębszego „rozumienia” go. Biorąc pod uwagę zagrożenie, jakie stwarza terrorysta psychopata, logiczną wydawałaby się też nadzieja na ochronę przed nim. Trzecim czynnikiem otrzymanym przez Sinclaira i LoCicero (2006) jest wymiar związany z kompetencją, który wydaje się częściowo pokrywać z wizerunkiem terrorysty jako żołnierza. Czwarty wymiar ujawniony w naszych badaniach nie był przez tych autorów eksplorowany w analizie odgórznej – Amerykanie zostali osobiście doświadczeni przez terroryzm, co przekłada się na niską tendencję do jego usprawiedliwiania.

Osobną kwestią jest pierwszy czynnik otrzymany przez Sinclaira i LoCicero (2006), składający się z następujących wymiarów: postrzegane zagrożenie, strach, wpływ terroryzmu i alarmów terrorystycznych. Można go uznać za czynnik czystego, „wydestylowanego” lęku przed terroryzmem. W prezentowanym badaniu nie wykazano jego odrębności – elementy zagrożenia obecne były w każdym z czterech poszczególnych wizerunków. Taka sytuacja rodzi jednak pytanie o to, jak rozkłada się lęk przed terroryzmem w populacji. Zasadne wydaje się stworzenie osobnego narzędzia do jego badania.

Na zakończenie warto zaznaczyć, że wnioski z naszych badań przeprowadzonych na grupie polskich studentów należy traktować jedynie jako wskazówkę do dalszych prac i w żadnym wypadku nie można ich uogólniać na populację Polaków. Mają charakter wstępnych ustaleń, wymagających dalszych, pogłębionych prac empirycznych.

LITERATURA CYTOWANA

- Aiken, L., West, S. (1991). Multiple regression: Testing and interpreting interactions. Newbury Park: Sage Publications.
- Altemeyer, B. (1996). The authoritarian specter. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Altemeyer, B. (1998). The other “authoritarian personality”. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47–92.
- Altemeyer, B. (2004). Highly dominating, highly authoritarian personalities. *Journal of Social Psychology*, 144, 421–447.
- Bagozzi, R. P., Heatherton, T. F. (1994). A general approach to representing multifaceted personality constructs: Application to state self-esteem. *Structural Equation Modelling*, 1, 35–67.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238–246.
- Bentler, P. M., Chou, C. P. (1987). Practical issues in structural modelling. *Sociological Methods & Research*, 16, 78–117.
- Boehnke, K., Schwartz, S., Stromberg, C., Sagiv, L. (1998). The structure and dynamics of worry: Theory, measurement, and cross-national replications. *Journal of Personality*, 66, 745–782.
- Bollen, K. (1989). *Structural equations with latent variables*. New York: John Wiley & Sons.
- Brooke, P., Russel, D., Price, J. (1988). Discriminant validation of measures of job satisfaction, job involvement, and organizational commitment. *Journal of Applied Psychology*, 73, 139–145.
- Brown, T., Moras, K., Zinbarg, R., Barlow, D. (1993). Diagnostic and symptom distinguishability of generalized anxiety disorder and obsessive-compulsive disorder. *Behavior Therapy*, 24, 227–240.
- Crenshaw, M. (2000). The psychology of terrorism: An agenda for the 21st century. *Political Psychology*, 21, 405–420.
- Crowson, M., DeBacker, T., Thoma, S. (2005). Does authoritarianism predict post-9/11 attitudes? *Personality and Individual Differences*, 39, 1273–1283.
- Cwalina, W., Falkowski, A. (2006). Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Duckitt, J., Wagner, C., du Plessis, I., Birum, I. (2002). The psychological bases of ideology and prejudice: Testing a dual process model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 75–93.
- Duriez, B., Van Hiel, A. (2002). The march of modern fascism. A comparison of social dominance orientation and authoritarianism. *Personality & Individual Differences*, 32, 1199–1213.
- Duriez, B., Van Hiel, A., Kossowska, M. (2005). Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europe: The importance of the sociopolitical context and of political interest and involvement. *Political Psychology*, 26, 299–320.
- Echebarria-Echabe, A., Fernandez-Guede, E. (2006). Effects of terrorism on attitudes and ideological orientation. *European Journal of Social Psychology*, 36, 259–265.
- Goodwin, R., Willson, M., Gaines, S. (2005). Terror threat perception and its consequences in contemporary Britain. *British Journal of Psychology*, 96, 389–406.

- Hamilton, S., Lynch, R., Naginey, J., Peters, K., Piske, K. (1989). Relationships between the life values of U.S. college students and their cognitive/affective responses to the threat of nuclear war. *Journal of Adolescence*, 12, 55–68.
- Heaven, P., Connors, J. (2001). *A note on the value correlates of social dominance orientation and right-wing authoritarianism. Personality and Individual Differences*, 31, 925–930.
- Horgan, J. (2003). Leaving terrorism behind: An individual perspective. W: A. Silke (red.), *Terrorists, victims and society: Psychological perspectives on terrorism and its consequences* (s. 110–124). West Sussex, England: John Wiley & Sons Ltd.
- Hoyle, R., Panter, A. (1995). Writing about structural equation models. W: R. Hoyle (red.), *Structural equation modeling: Concepts, issues, and applications* (s. 158–176). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Kianiasty, K. (2003). *Kłęska żywiołowa czy katastrofa społeczna*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kruglanski, A. W. (2004). The psychology of closed-mindedness. New York: Psychology Press.
- Kruglanski, A. W., Fishman, S. (2006). The psychology of terrorism: “Syndrome” versus “tool” perspectives. *Journal of Terrorism and Political Violence*, 18, 193–216.
- Kruglanski, A. W., Golec de Zavala, A. (w druku). Individual motivations, the group process and organizational strategies in suicide terrorism. W: E. M. Meyersson Milgrom (red.), *Suicide missions and the market for martyrs: A multidisciplinary approach*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lauterbach, D., Vrana, S. (2001). The relationship among personality variables, exposure to traumatic events, and severity of posttraumatic stress symptoms. *Journal of Traumatic Stress*, 4, 29–45.
- Lord, R., Brown, D., Harvey, J., Hall, R. J. (2001). Contextual constraints on prototype generation and their multilevel consequences for leadership perceptions. *Leadership Quarterly*, 12, 311–338.
- Lord, R. G., Foti, R. J., Phillips, J. S. (1982). A theory of leadership categorization. W: J.G. Hunt, U. Sekaran, C. Schriesheim (red.), *Leadership: Beyond establishment views* (s. 104–121). Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- MacCallum, R., Austin, J. (2000). Applications of structural equation modeling in psychological research. *Annual Review*, 51, 201–226.
- Marsh, H. W., Balla, J. R., McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in Confirmatory Factor Analysis: The effects of sample size. *Psychological Bulletin*, 103, 391–410.
- McCauley, C. (2002). Psychological issues in understanding terrorism and the response to terrorism. W: C. E. Stout (red.), *The psychology of terrorism: Theoretical understandings and perspectives* (s. 3–29). Westport, CT: Praeger Publishers.
- McCauley, C. (2004). Psychological issues in understanding terrorism and the response to terrorism. W: C. Stout (red.), *Psychology of terrorism: Coping with the continuing threat, condensed edition* (s. 33–65). Westport, CT: Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.
- McFarland, S. G., Adelson, S. (1996). *An omnibus study of personality, values, and prejudice*. Referat przedstawiony na dorocznej konwencji International Society of Political Psychology, Vancouver, Kanada.
- Moskalenko, S., McCauley, C., Rozin, P. (2006). Group identification under conditions of threat: College students’ attachment to country, family, ethnicity, religion, and university before and after September 11, 2001. *Political Psychology*, 27, 77–97.
- Niesiołbódzka, M. (2001). Społeczne reprezentacje gospodarki rynkowej. *Czasopismo Psychologiczne*, 1, 111–118.
- Norris, A., Friedman, R., Watson, A. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981–2001, *Psychiatry: Interpersonal & Biological Processes*, 65, 207–240.
- Paez Rovira, D., Martinez-Sanchez, F., Rime, B. (2004). Los efectos del compartimento social de las emociones sobre la trauma del 11 de Marzo en personas no afectadas directamente. *Ansiedad y Estrés*, 10, 219–232.
- Podolski, A. (2004). *Bezpieczeństwo europejskie po Madrycie z polskiej perspektywy*. Raport Centrum Stosunków Międzynarodowych. Strona dostępna pod adresem: http://www.csm.org.pl/images/rte/File/Raporty%20i%20publikacje/Raporty%20i%20analizy/2004/rap_i_an_0604.pdf. Dane uzyskano: 10 kwietnia 2007.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741–763.
- Raviv, A., Sadeh, A., Raviv, A., Silberstein, O., Diner, O. (2000). Young Israelis’ reactions to national trauma: The Rabin assassination and terror attacks. *Political Psychology*, 21, 299–322.
- Rosch, E. H. (1973). Natural categories. *Cognitive Psychology*, 4, 328–250.
- Schwartz, S., Sagiv, L., Boehnke, K. (2000). Worries and values. *Journal of Personality*, 68, 309–346.
- Sinclair, S. J., LoCicero, A. (2006). Development and psychometric testing of the perceptions of terrorism questionnaire short-form (PTQ-SF). *New School Psychology Bulletin*, 4, 7–37.
- Smith, E. R., Queller, S. (2004). Memory representations. W: M. B. Brewer, M. Hewstone (red), *Social cognition* (s. 5–27). Oxford: Blackwell Publishing.
- Sternberg, R. (2003). A duplex theory of hate: development and application to terrorism, massacres, and genocide. *Review of General Psychology*, 7, 299–328.
- Van Hiel, A., Kossowska, M. (2006). Having few positive emotions, or too many negative feelings? Emotions as moderating variables of authoritarianism effects on racism. *Personality & Individual Differences*, 40, 919–930.
- Van Hiel, A., Kossowska, M. (2007). Contemporary attitudes and their ideological representation in Flanders (Belgium), Poland and the Ukraine. *International Journal of Psychology: Behavioral*, 42, 16–26.
- Verkasalo, M., Goodwin, R., Bezmenova, I. (2006). Values following a major terrorist incident: Finnish adolescent and

student values before and after September 11, 2001. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 144–160.

Wojciszke, B. (1994). Multiple meanings of behavior: Construing actions in terms of competence and morality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 222–232.

Wyer, R., Srull, T. (1980). The processing of social stimulus information: A conceptual integration. W: R. Hastie, T. Ostrom, E. Ebbesen, R. Wyer, D. Hamilton, D. Carlston (red.), *Person memory: The cognitive basis of social perception* (s. 227–300). Hillsdale, NJ, Erlbaum.

PRZYPISY

1. Warto podkreślić, że badania te dotyczą terroryzmu islamskiego i terrorystów z Al-Kaidy.

2. Niestety, część danych dotycząca wieku poszczególnych osób badanych oraz płci nie jest dostępna. Aby zachować czystość metodologiczną, autorzy zdecydowali się powstrzymać od obliczania *SD* na niekompletnych danych. Podano więc tylko wartość maksymalną i minimalną.

Cognitive representations of “a terrorist” and their individual foundations

Tomasz Kubik • Małgorzata Kossowska

Institute of Psychology, Jagiellonian University

Abstract

This work is a part of a large research program that deals with psychological variables that underlie the fear of terrorism. It is assumed that threat perception (i.e. how people view terrorists) influences fear levels and coping. That is why our work was aimed at identifying different cognitive representations of terrorism. Another goal was to study the relationships of these representations with ideological orientations that shape social perceptions and information processing. The first stage of the research was qualitative in nature, and produced varied characteristics that people attribute to terrorism. This material was used to construct a scale for the quantitative stage. A four-factor model of terrorist perception was developed based upon exploratory and confirmatory factor analyses (terrorist as: ideologist, soldier, psychopath, desperate fanatic). This model is consistent with others findings from the area of terrorism research. The image of terrorist as “ideologist” was connected with authoritarianism (RWA), and terrorist as “soldier” – with social dominance orientation (SDO). Both orientations (RWA and SDO) predicted the image of terrorist as “psychopath”. The results are discussed with reference to psychological theories of reactions to terrorism, as well as RWA and SDO.

Key words: authoritarianism, cognitive representations, perception of terrorists, threat of terrorism

Złożono: 15.05.2007

Złożono poprawiony tekst: 11.07.2007

Zaakceptowano do druku: 27.07.2007